

2. Морально-творчий потенціал художнього твору має важливе значення для оптимального формування особистості молодшого шкільного віку на засадах калокагатії.
3. Художня спадщина В. О. Сухомлинського вміщує необхідні характеристики для позитивного впливу на процес розвитку творчих здібностей молодших школярів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р.– К.: Право, 2001. – 47 с.
2. Державна національна програма „Освіта”. Україна ХХІ століття. – К.: Райдуга, 1994. – 62 с.
3. Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. – 2001. – № 1. – С. 28 – 43.
4. Закон України „Про освіту”. – Х.: КСИЛОН, 2002. – 35 с.
5. Національна Доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті. Освіта України. – 2001. – 18 липня. – С. 4–6.
6. Сухомлинський В.О. Казки школи під блакитним небом. – К.: Радянська школа, 1989. – 191 с.
7. Сухомлинський В. Сердце отдаю детям. – К.: Радянська школа, 1984. – 288 с.
8. Сухомлинський В.О. Слово вчителя у моральному вихованні // Вибрані твори в 5 томах. – К.: Радянська школа – 1977. – Т.5. – С. 321-330.
9. Сухомлинський В.О. Слово до учнів// Вибрані твори в 5 томах. – К.: Радянська школа – 1977. – С. 609-615.
10. Ornstein A.C. Strategies for Effective Teaching – Brown Benchmark, Chicago. – 1995.

УДК 37.018.2

Г.В. Бєлан

ОСОБИСТІТЬ ДИТИНИ ЯК ЦІННІСНИЙ ОРІЄНТИР НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ У СПАДЩИНІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті розглядаються погляди В.О.Сухомлинського на основні проблеми організації навчально-виховного процесу у загальноосвітній школі з урахуванням здібностей та інтересів дитини. Розглянуто ідеї педагога-гуманіста щодо оптимізації змісту освіти, а також доцільного розподілу навчального навантаження учнів.

The article is devoted to the analysis of the main ideas of V.O.Suhomlinsky about organization and optimization of studying process according to children's abilities and interests.

Розвиток українського суспільства на засадах гуманізації та демократизації, звернення до європейських політичних і культурних традицій, як наслідок процесу євроінтеграції, зумовили суттєві зміни пріоритетів і цінностей у сучасній освіті, характерною ознакою якої є поєднання набутого педагогічного досвіду з інноваціями. Ґрунтовне, науково-об'єктивне вивчення вітчизняного науково-педагогічного досвіду, глибоке розуміння загальних ідей, принципів, розроблених видатними ученими минулого з метою їх творчого застосування є характерною ознакою сьогоденного розвитку педагогічної науки, а також обов'язковою умовою вдосконалення і підвищення рівня якості системи освіти України.

Чільне місце в історії світової та національної педагогічної думки посідає видатний педагог, гуманіст і мислитель – Василь Олександрович Сухомлинський, наукова спадщина якого залишається невичерпним джерелом розвитку сучасної науки про освіту і виховання підростаючого покоління.

Різноманітним проблемам педагогічної системи В.О.Сухомлинського присвячені праці багатьох сучасних учених – М. Антонця, І. Бєха, В.Бондаря, Л. Бондар, М. Вашуленка, І. Зязюна, В. Кузя, Н. Ничкало, В. Паламарчук, О. Савченко, М. Сметанського, О.Сухомлинської та багатьох інших.

Сьогодні, коли перед педагогічною наукою і всіма ланками освіти стоять складні відповідальні завдання, у науково-практичному доробку В.О.Сухомлинського можна знайти поради і шляхи для їх успішного розв'язання, оскільки творча спадщина педагога відзначається, передусім, педоцентричністю і яскраво вираженим новаторським характером.

Педагогічна система видатного вченого охоплює майже усі сторони такого складного і багатогранного поняття як навчально-виховний процес у закладі освіти, його організацію з максимальним урахуванням інтересів дитини і пов'язані із цим проблеми фізичного і розумового перевантаження учнів, які, безумовно, є актуальними і для сучасних освітян.

Великий педагог розробляв конкретні питання розумового, морального, естетичного, фізичного, трудового виховання, досліджував питання теорії навчання, виховання дітей у сім'ї, самовиховання і самоосвіти, професійної майстерності вчителя тощо.

Вирішуючи будь-яку проблему педагогічної теорії і практики, В.О.Сухомлинський ставив у центрі своєї уваги постать дитини, цінність її особистості, адже саме від неї, від сформованості її моральних якостей, від її світоглядних позицій залежатиме майбутнє усього людства.

Відтак, метою цієї статті є висвітлити окремі аспекти спадщини В.О.Сухомлинського стосовно пріоритетних напрямів організації навчально-виховного процесу з урахуванням інтересів дитини як найвищої цінності людства (зокрема проблему доцільного розподілу інтелектуального навантаження учнів), показати значення поглядів видатного педагога для сучасної освітньо-виховної практики.

Перед українською педагогічною школою на сучасному етапі її розвитку стоїть завдання виховати всебічно розвинену особистість, яка є передусім кваліфікованим фахівцем, здатним творчо підходити до виконання професійних обов'язків. Із цим пов'язана необхідність підвищення рівня знань, отриманих у загальноосвітній школі, реформування змісту освіти, а також збільшення часу, відведеного на навчальну діяльність сучасної дитини, і, як наслідок цих процесів, гостро постає питання хронічного перевантаження підростаючого покоління.

Проблема перевантаження учнів у творчій спадщині В.О.Сухомлинського посідає одне з визначних місць і не втрачає своєї актуальності і на сучасному етапі розвитку педагогічної науки. Адже серед шкідливих наслідків цього негативного явища є такі гострі для дітей XXI століття проблеми як скорочення часу перебування на свіжому повітрі, обмеження можливостей регулярно займатися спортом, наукою, мистецтвом, технічною творчістю, фізичною працею. Сьогодні лікарі засвідчують збільшення серед школярів різних функціональних відхилень, особливо у серцево-судинних системах, порушення нормального сну тощо.

Досліджуючи цей аспект, педагог стверджував, що перевантаження негативно впливає на розумовий, особистісний розвиток школярів, призводить до обмеження часу для ґрунтовного засвоєння основ наук і на позакласне читання. Частина учнів перестає регулярно виконувати домашнє завдання, внаслідок чого у них виникають серйозні прогалини у навчальних досягненнях. Заважаючи успішному просуванню вперед, зокрема оволодінню новим змістом освіти, перевантаження позбавляє школярів елементарно необхідного для кожного – вільного часу, підриває у них віру у власні сили, руйнує бажання вчитися.

Павлівський педагог-гуманіст приділяв чималу увагу проблемі перевантаження учнів. Її спеціальному науково-практичному розгляду В.О.Сухомлинський присвятив статті: «Тайники перевантаження», «Проти перевантаження», «І ліс і кожне дерево», «Почему детям трудно учиться», «Парадоксы обучения», «Всемогущая радость познания», «Без сказки нельзя представить детство». Цю тему Василь Олександрович продовжує і в таких відомих книгах, як «Серце віддаю дітям», «Сто порад учителям», «Павлівська середня школа», «Розмова з молодим директором школи» та ін.

Аналізуючи навчально-виховний процес, розумову працю школярів, В.О.Сухомлинський рекомендує вчителям постійно турбуватись і приділяти серйозну увагу дотриманню дидактичних принципів доступності, посильності навчання. У 60-х роках

минулого століття у дидактичних дослідженнях значне місце посідала проблема співвідношення навчання і розвитку. Досліджуючи її, вчені-дидакти спиралися на висновки, зроблені психологами, і, насамперед, на положення Л.С.Виготського про те, що навчання має йти попереду розвитку учня. Так, наприкінці 50-х років у колишньому Радянському Союзі проводилось експериментальне дослідження під керівництвом відомого психолога і педагога Л.В.Занкова (1901 – 1977), спрямоване на розробку дидактичної системи навчання молодших школярів. Вона передбачала навчання на високому рівні труднощів, швидкий темп у вивченні програмового матеріалу, провідну роль теоретичних знань, усвідомлення учнями процесу учіння, цілеспрямовану і систематичну роботу над розвитком усіх учнів. У центрі наукових інтересів Л.В.Занкова стояли проблеми співвідношення навчання і розвитку учнів молодших класів. Він був одним із активних педагогів-експериментаторів, здійснив широкий експеримент у багатьох школах.

Потрібно зазначити, що у зв'язку з цим експериментом Василь Олександрович застерігав педагогів від захоплення й упровадження, зокрема високого рівня труднощі і швидкого темпу навчання всіх без винятку учнів.

Про те, на скільки серйозно хвилювала ця проблема директора Павлиської середньої школи, засвідчує і його листування. Ось, наприклад, що з цього приводу він писав (1960р.): «Нові програми початкових класів побудовані за принципом «навчання на високому рівні труднощі», – висунутим тов. Занковим. Швидкий, «прискорений темп навчання, запропонований тов. Занковим, перевірений неодноразово у Павлиській середній школі. Ця перевірка приводить до висновку, що розраховувати процес навчання на найздібнішого учня, – означає йти на авантюру. Досвід показує: якщо працювати за методикою, запропонованою тов. Занковим (а тільки за цією методикою і можна виконати програму за 3 роки), учні протягом 3 – 4 годин шкільних занять дуже втомлюються, їхня нервова система виснажується. Не можна йти на цю авантюру, не можна здоров'я дітей приносити в жертву умоглядним побудовам» [4: 5-6].

Дослідження Л.В.Занкова були широко використані для удосконалення змісту і методів навчання у початковій школі у другій половині ХХ століття. Однак варто зазначити, що розроблена під його керівництвом дидактична система навчання учнів молодших класів залишилася нереалізованою у масову шкільну практику, оскільки до цього не були належним чином підготовлені вчителі.

У неопублікованій статті «Про управління процесом навчання» В.О.Сухомлинський наголошує: «Я глибоко переконаний, що якби в усіх школах вдалося побудувати на науковій основі управління процесом навчання, були б ліквідовані ті труднощі, що здаються непереборними, які так хвилюють наше суспільство: перевантаження школярів навчальними завданнями, поверховість знань, другорічництво» [4: 6].

Перевантаження В.О.Сухомлинський називає поняттям відносним. Матеріал є непосильним для учнів лише в тому випадку, коли вони не можуть осмислити його через свої вікові особливості. У всіх інших випадках матеріал посильний, а його кількість може бути найрізноманітнішою, залежно від ряду дуже важливих умов, передусім від того, яким є процес навчання, який смисл вкладається у поняття «засвоїти матеріал», «оволодіти знаннями»

Отже, причиною того, чому вже навіть у початкових, середніх і особливо у старших класах важко вчитися, В.О.Сухомлинський називає недоліки організації навчального процесу, розумової праці школярів. Замість думання, осмислювання – заучування. Це відбувається тоді, коли у старші класи механічно переносяться із молодших не тільки методи навчання, а й підхід до мислення учнів. Старшокласники розуміють свою працю лише як запам'ятовування, збереження у пам'яті і відтворення – для відповіді вчителю, для одержання оцінок. Завдання вчителя полягає в тому, щоб, уважно аналізуючи програму, визначити, що учні мають запам'ятати і зберігати у пам'яті.

З метою запобігання перевантаженню В.О.Сухомлинський рекомендує вчителям дотримуватися винятково важливої закономірності процесу навчання, яка, на його думку, ще

не стала предметом дослідження педагогічної науки, а саме: чим більшим обсягом знань учень оволодіває, тим більше повинні застосовуватися раніше здобуті знання. Без постійного застосування знань взагалі неможливе навчання в середніх і особливо у старших класах. Якщо знання тільки «засвоюються»..., наголошував педагог, то настає момент, коли вже більше нічого учень не може «засвоїти». Природа дитячого мислення потребує, щоб знання були не лише метою, а й засобом, інструментом, за допомогою якого здобуваються нові знання.

У статті «Чому дітям важко вчитися» В.О.Сухомлинський стверджує, що тільки тоді, коли знання, які викладаються вчителем, не відриватимуться від першоджерела знань – від чуттєвого досвіду дітей (відчуттів, сприймань, уявлень), вони стануть справжніми знаннями. Тому Василь Олександрович робить висновок, що у цьому плані, полегшення розумової праці учнів залежить від самого вчителя. А в статті «Лист про педагогічну етику» В.О.Сухомлинський підкреслює: «... не можна зводити духовний світ маленької дитини до навчання. Якщо ми намагатимемося, щоб усі сили душі були зайняті уроками, життя її стане нестерпним. Вона повинна бути не тільки учнем, а насамперед людиною з багатогранними інтересами, запитамі, прагненнями» [4: 12].

У цьому зв'язку В.О.Сухомлинський розглядає і проблему ставлення школярів до навчання. Великий обсяг щорічної одноманітної діяльності із заучування породжує в учнів тяжкі переживання, нудьгу. Тому Василь Олександрович рекомендує вчителям уважніше придивлятися до того, що являє собою розумове життя учня середніх здібностей, який прагне добросовісно навчатись з усіх предметів, не допускати, аби всі його зусилля були спрямовані на заучування, збереження матеріалу у пам'яті для того, щоб зуміти відповісти на будь-якому уроці.

У бесіді з марійськими педагогами В.О.Сухомлинський, обговорюючи актуальні проблеми навчання малюків, звернув увагу на те, що: «Не всі діти однаково вчать. Одні діти вчать гірше, інші краще, одні більш розвинені, інші – менше. Їх потрібно розвивати. І якщо до всіх підійти з однаковою міркою, стригти всіх під одну гребінку, як кажуть, то можна у деякої частини дітей утвердити почуття ненависті до школи, до навчання, до книги...» [7: 2].

До важливих умов і шляхів запобігання перевантаженню В.О.Сухомлинський відносить забезпечення інтелектуального життя і вільного часу школяра. «Щоб не було перевантаження, – підкреслює вчений, – потрібен вільний час».

До найважливіших умов полегшення навчання й учіння В.О.Сухомлинський відносить багате інтелектуальне життя, напружену розумову працю, широке коло інтересів, захоплень якою-небудь певною галуззю, вихід за рамки програми.

У статті «Невідкладні проблеми теорії і практики виховання» педагог стверджує: «Потрібно розробити основи нового розділу дидактики, центральною, провідною ідеєю якого були б різні ступені оволодіння знаннями у межах одного віку – відповідно до різних здібностей учнів. Постановка питання про індивідуальний підхід у нинішній дидактиці полягає в тому, щоб не допустити відставання і неуспішності. ... індивідуальний підхід повинен мати метою, щоб кожна дитина досягла ... найвищого ступеня інтелектуального розвитку, на який дозволяє їй піднятися повний розквіт її здібностей» [6: 55]. На думку Василя Олександровича, потрібно відмовитися від пережитку, який полягає в тому, що критерієм і стимулом розумового розвитку учнів є нібито коло знань, передбачених обов'язковою для всіх програмою. Саме тому, наголошує вчений, що безмежну різноманітність здібностей і талантів ми намагаємося втиснути в рамки програми, і виникло протиріччя, яке з кожним днем дедалі більше дає про себе знати. Це необхідність підвищення інтелектуального рівня нової людини – і необхідність скорочення програми з метою ліквідації перевантаження.

Аби покращити здоров'я учнів початкових класів, переконаний педагог, необхідно, щоб вони навчалися не більше 4 годин на добу. У кожного учня, окрім уроків, домашніх завдань, мають бути свої цікаві захоплення, книги тощо.

Визначити психологічні особливості мислення під час вивчення окремих предметів, розкрити всю багатогранність поняття знання, охарактеризувати найрізноманітніші шляхи розвитку знань є тими найважливішими питаннями, від вирішення яких залежить успіх практичної роботи у загальноосвітній школі.

В.О.Сухомлинський вважав, що з окремих розділів, враховуючи специфіку предмета і характер розумової праці учнів, необхідно визначати коло найважливіших питань чи проблем, з яких учні залежно від своїх інтересів, нахилів, здібностей можуть виходити за межі програми. З огляду на це слід глибоко продумати специфіку підручників з окремих предметів, ширше використовувати додаткову літературу. Безсумнівною є доцільність створення з окремих предметів кількох підручників, кожен з яких має по-різному розширювати рамки програмового матеріалу. Такі підручники сприяли б вихованню індивідуальних нахилів і здібностей.

В.О.Сухомлинський був переконаний, що педагогічна наука у боргу перед школою і батьками, яких глибоко турбує проблема полегшення розумової праці учнів і, як наслідок, стан їх фізичного здоров'я.

Для деяких дітей зовсім непосильним є курс учителя на те, щоб не пропадала жодна хвилина уроку, адже прискорений темп непосильний навіть для цілком здорових дітей. «Надмірна розумова напруга, – пише далі Василь Олександрович, – призводить до того, що у дитини тьмяніють очі, затуманюється погляд, рухи стають уповільненими. І ось дитина вже ні на що не спроможна, їй би тільки на свіже повітря, а вчитель тримає її «в упряжі» й спонукає: швидше, швидше...» [6: 54].

За такого підходу для вчителя основною метою навчального процесу є не дитина, не розвиток її інтелектуальних здібностей та пізнавальної активності, не виховання творчої мислячої й самостійної особистості, а виконання навчального плану, досягнення якомога вищого коефіцієнта успішності.

Водночас хочемо зауважити, що пропаговані В. О. Сухомлинським ідеї зовсім не означали створення умов, коли дитині все дається легко, коли навчальний матеріал не викликає в неї жодного напруження. «Діти, – писав Василь Олександрович, – повинні зрозуміти саму сутність інтелектуальної праці, яка полягає в напруженні розумових зусиль, у проникненні в різні складності та тонкощі, деталі й суперечності речей, фактів та явищ» [9: 37]. Нізащо, пише далі педагог, не можна допускати, щоб усе давалося легко, щоб дитина не знала, що таке труднощі, адже в процесі пізнання в маленької людини «виховується культура і самодисципліна розумової праці. Інтелектуальне виховання – одна із сфер духовного життя, де вплив вихователя органічно зливається із самовихованням» [9: 37].

Отже, рекомендації ученого щодо запобігання перевантаженню учнів є такими:

- 1) турбота про багатство інтелектуального тла розвитку дитини у сім'ї;
- 2) підвищення педагогічної культури батьків;
- 3) уникнення диспропорції між знаннями й уміннями;
- 4) постійний розвиток і поглиблення знань учнів.

Підсумовуючи, слід зазначити, що ми розглянули у не повному обсязі лише один із аспектів багатогранної наукової спадщини Василя Олександровича Сухомлинського в центрі якої є ДИТИНА, становлення і розвиток її особистості, а саме: питання організації навчально-виховного процесу у закладі освіти і пов'язані із цим проблеми розумового навантаження учнів, які, поза сумнівом, є гостро актуальними і для сучасних педагогічних працівників. Проте навіть невелике за обсягом дослідження дозволяє зробити висновок про необхідність і важливість використання здобутків величезного науково-практичного доробку визначного педагога, який залишається невичерпним джерелом розвитку сучасної педагогічної думки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Выготский Л.С. Собр. соч. в 6-ти т. Т.2. – М., 1982; Т.3. – М.,1983; – Т.6. – М., 1985.
2. Горбань В. Перевантаження учнів – недолік середньої школи // Освіта. – 2003. – 28 травня – 4 червня.

3. Педагогіка: Навчальний посібник / В.М.Галузяк, М.І.Сметанський, В.І.Шахов. – 2-е вид., випр. і доп. – Вінниця: „Книга-Вега”, 2003. – 416 с.
4. Письма В.А.Сухомлинского Н.П.Кузину, заведующему сектором школ отдела науки и учебных заведений ЦК КПСС. 1960. – ЦДАВО України. – Ф. 5097. – Оп. 1. – Спр. 944. – 13 арк.
5. Сахаров В.А. В.А.Сухомлинский и современность// Начальная школа. – 2002 – № 9. – С.20-21.
6. Сухомлинский В. Неотложные проблемы теории и практики воспитания // Нар.образование. – 1961. – № 10. – С. 54 – 61.
7. Сухомлинский В.А. Без сказки нельзя представить детство (текст беседы с марийскими педагогами) // Комс. правда. – 1976. – 3 окт.
8. Сухомлинский В.А. В расчете на абстрактного ученика // Нар.образование. – 1991. – № 4. – С.11-12.
9. Сухомлинский В.А. Устранение перегрузки учащихся домашними заданиями // Сов.пед. – 1952. – № 10. – С.36-42.
10. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: У 5 т. – К.: Рад.шк., 1976 – 1977.

УДК 37 (09)

Л.Д. Березівська

ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ ЯК ЦІННОСТІ У ШКОЛЯРІВ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО І О.А. ЗАХАРЕНКА

У статті висвітлено ідеї В.О. Сухомлинського і О.А. Захаренка щодо проблеми формування патріотизму як цінності у школярів.

The article covers V. O. Sukhomlyns'yi and O. A. Zakharenko's ideas regarding the problem of patriotism formation as a value among schoolchildren.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства з особливою гостротою актуалізується проблема виховання в учнів патріотизму, тобто любові до Батьківщини, глибокої поваги до своєї держави, її історії, звичаїв і традицій, культури українського народу. Про це йдеться в Законі України “Про позашкільну освіту” (2000), Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа) (2001), Національній доктрині розвитку освіти (2002). Зокрема, громадянське і патріотичне виховання розглядаються складовими національного виховання [7: 182].

Нині поняття “патріотизм” тлумачиться як “прагнення культивувати в собі почуття, волю й життєві настанови в руслі патріотичної самосвідомості, творчо стверджувати в собі духовне життя свого народу – сприйняти українську мову й історію, українську державність і правосвідомість, українське світосприймання, пісню, літературу й соціонормативну культуру тощо як свої власні” [6: 633].

Українські дослідники виокремлюють три різновиди патріотизму: етнічний (ґрунтується на почутті власної причетності до свого етносу, його мови, культури й історії), територіальний (ідентифікує себе з певною місцевістю), державний патріотизм (його головна мета – виховання в дітей державницького, громадянського світогляду) [6: 634].

Звісно, патріотичне виховання учнів у школі завжди було і є провідним. Проте в Імперську добу в українських дітей формувалися патріотичні почуття щодо Російської імперії, до складу якої входила більшість українських земель, у радянські часи – щодо Радянського Союзу. Склалося так, що В.О. Сухомлинський і О.А. Захаренко працювали в радянську добу, коли школа мала виховувати в учнів радянський патріотизм, тобто усвідомлене ставлення до держави СРСР як до Вітчизни. Водночас О.А. Захаренко працював і в період зародження національної демократичної реформи школи у другій половині 80-х років і в незалежній Україні.